

Messzire vezetne, ha a teljes hűsége és a hiánytalan elemzésre vállalkoznánk, Viski Károly emléke felidézésével. A Magyar Néprajzi Társaság 1982 áprilisában ünnepélyes keretek között emlékezett meg a nagy tudós sírjánál, születése 100. évfordulója alkalmával. Emlékét a kiváló kortárs, a jó barát, Szabó T. Attila szavaival idézzük fel búcsúzóul: Viski Károly . . . „ . . . benne van a magyar néprajz halhatatlan nagyságainak a sorában. Nincs néprajzos, aki ezt ne tudná, sőt nincs olyan a rokonszemű munkásai között sem, aki ezt fellebbezhetetlenül el ne ismerné. Viski él, szelleme tovább munkálkodik közvetlenül azokban, akik személyiségének csodálatos tisztaságát, jellemének szilárdságát közelebbről ismerték, közvetve azonban átsugárzik a jövőbe, az ezutáni kutatók magatartásába is.”⁹

Dr. Vargha László

Baksay Sándor százötven éve

„Baranyamegyében, Nagypederden születtem, 1832-ben (augusztus 1-én) mint egy becsületes embernek és jó atyának, Baksay László református tanítónak a fia. Anyámról, Földváry Rózáról nem is szólok. Tudnivaló, hogy jó anya csak egyetlenegy van a világon, kinek-kinek a magáé, de az enyim valamennyinél jobb volt mégis, azt hiszem.” Ezzel a szeretettől és hálától sugárzó mondattal kezdi az önéletrajzát. Ez a mindenben csak a jóra emlékező hang jellemző Baksay egész életére és irodalmi alkotásaira.

A gimnáziumot Csurgón kezdi és Kecskeméten folytatja. Tizenhat éves, amikor az 1848-as forradalom másfél évre szétkergeti az iskolát. Ő akkor járja be és kedveli meg igazán az Ormánságot. A szabadságharc után folytatja tanulmányait, és Kecskeméten elvégzi a teológiát is. Kiskunhalason hét évig a gimnáziumban tanít, majd érsekszanádi lelkész, 1866-tól haláláig pedig Kunszentmiklóson lelképásztor. Ott marad akkor is, amikor 72 éves korában, 1904-ben, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé választja – nem költözik Budapestre. Ott is halt meg 1915-ben, 83 éves korában, június 18-án.

Több kisebb elbeszélése után megalkotja első remekét Patak Banya címmel. Ez a történelmi tárgyú elbeszélés a 18. századbeli protestánsüldözés mérhetetlen szenvedéseit mutatja be: Patakné nem engedett az uradalmi jószágigazgató vágyainak, az viszont az egész egyházon állott bosszút, a falu miatt az asszony ellen fordult. Csúfolódásból lett a neve szüle helyett fiatalon: banya. E két szó baranyai jelentését szemléletesen s izésen mutatja be. Hasonló kitéréssel ismerteti a ma már ritka műemlékként megbecsült talpas templomok építésének módját. Dáma című, a mohácsi vésről szóló regényét igényes helyszíni kutatás és oklevelek, krónikák tanulmányozása után írta meg. A Pusztai találkozás című regénye a kiskunsági Orgoványpuszta birtokosainak és cselédségének közös, kulturális célú szervezkedését írta meg, alakjait, ottani mintaképek után jól jellemezve, amint kisebb összezördülések közben, a nagy kiterjedésű tanyavilágban iskolát építenek, majd templomot is.

Baksay Sándor írói várszát nehéz volna megmagyarázni, de ha azt mondjuk, hogy egyik oka a szülőföld oldhatatlan szeretete, egészen biztos, hogy eltaláltuk az igazságot. Világos, simulékony, könnyed és elegáns nyelve kristálytisza és behézlő: gyökere a baranyai néprajzból ered. Elbeszéléseinek, regényeinek, tanulmányainak a témáit is rendszerint szülőföldje vagy lakóhelye adja. A király futását egy baranyai mondából szövi, és Zsigmond király siklósi fogságáról szól. A mohácsi vésről szóló Dáma magvát egy baranyai népdal szolgáltatja:

Lajos király lefordult a lováról,
Belebukott Csele patak árkába,
Csele patak tele szederindával,
Oda van a Magyarország királya.

Néprajzi értékeit már *Jókai* észrevette, s négy tanulmányt közölt tőle az *Osztrák–Magyar Monarchia* írásban és képből című sorozatban,¹ amelynek a magyar részét ő szerkesztette. Minden írása számos néprajzi adatot őriz, olyanokat is, amiket csak tőle tudunk, pl. hogy a cüni templom mennyezete is parasztasztalos festéssel volt díszítve, motívumai: sarló, ekevas, szőlőfürt és igen szép búzakéve. Tudunk tőle sebforrasztó füvekről, pázsitról, ahol vasárnap déltől az ifjúság játszik. Írásaiban költészetté olvad a szakszerű néprajz, s a hozzá fűzött elmélkedés. Hét néprajzi dolgozata közül kettő terjedelmes tanulmány: A magyar népviselet és a Magyar népszokások. Anyagát az Ormánság, Baranya, Somogy, a Kiskunság, Jászság, Sárköz adja a kezére, távolabbi vidékekre ezekről, éppen csak tekint. Leírásai olyan elevenek,

¹ *A magyar népviselet* (Az *Oszttrák–Magyar Monarchia* írásban és képből. III., Bp., 1891.) *Magyar Népszokások*. A *Jász Kunság* (Uo. VII. Bp., 1891.) *A Mecsek környéke* (Uo. XIII., Bp., 1896.)

hogy a ruhákat meg lehetne a szavai nyomán festeni, újra szabni, alakjait pedig szoborba önteni. Két ruhadarabot tart különösen jellemzőnek, a nők *bikláját* és a férfiak subáját. Az elsőt annyira szereti, hogy amikor Homerosz Odüsszeiáját fordítja, még a menyasszony kelengyéje közé is berakja, amikor az a patakhoz viszi mosni szekérszíni ruháját. Másik kiemelt ruhadarabja a suba. A pusztán ez a díszkötös, amelynek – szerinte – jelbeszéde van: nyitott suba barátságot, nagylelkűséget, feláldozást jelent, készséget az inge odaadásáig. De amikor össze van fogva erősen, vásári alkuban, városi tanácsban, képviselőválasztáskor, azt jelenti: „Dejszen engem ki nem forgatsz a subámból”. Ezt is annyira szereti, hogy az Iliász-fordításában Nesztorra teríti: „Vállára kerülje szép kerek subája”.

Részletes leírást kapunk az akkori férfiak hajviseletéről: középben kétfelé választva, s egész hosszúságában meghagyva árnyékolja be a vállat és a hátat, csak a halántékon lefolyó fürtöket kötötték művészien csimbókba. A farkocs sem volt ismeretlen, a rövidre nyírt hajú férfi vagy katona, vagy pedig szegényleány volt. „Az erdőben nyírettek bújkálnak” – mondták szépitve, mert akkor nem szerették neven nevezni a rosszat – Baksay szerint.

A népszokásokat rendszerezve közli: keresztelő, lakodalom, gyász, munka. A sorrend ebben a részben: ünnepek, politikai élet, játék, bál, sorozás, olvasóköri. Az élet minden mozzanatához van néprajzi adata. Az újszülött fiút subára fektetik, hogy gondör legyen a haja, arcát piros almával simítják, hogy kerek és piros legyen. A leány pótyáján sok a selyemkendő, hogy sok kereje legyen. Amikor a tenplomból hazaviszik a komaasszonyok a kiseddet, otthon öregasszony fogadja: Mit hoztak keetek? – Ártatlan báránkat, nappali örömet, éjjeli nyugodalmat – felelik amazok, s a gyermeket az anyjának adják át, az megcsókolja, s az apjának adja, azután karról karra jár.

A házasság körüli szokások közül a leánykérés leírása a legjellegzetesebb. Azt, aki a házasságokat létrehozta, vidékenként másképp nevezik: Szentesen *gögyü*, Hódmezővásárhelyen *pemetasszony*, Kecskeméten *susogó*, Ormánságban *szörző*, másutt *gyaloglátán*. A jegyességet megelőzi a *háztűznézés*, ezt követi a *mellélés*, tanúk nélkül a kisházban vagy a tornácban: kiküldik őket, hogy „szedjék össze a mákot”, az esküvő előtti idő a *hervasztó*, amikor a lány befejezi a kelengyéje készítését. Amíg jegyben jár, a párnáit kiteszik az ablakba. A *kéréshez* az is hozzátartozott, hogy a lány a tornácban ülő idegenek közt megjelent: vizes dézsával a fején, mint egy cédrusfa, jó estét kíván, és úgy, hogy meg sem rendül a két karja, leteszi szépen a dézsát a helyére. (Beszédés egészségügyi bemutató.)

A gyászt egy szívbeteggé vált férfi esetén szemlélteti. Amikor az ideje lejár: már nem ül ki subában a napra, ritkul a szomszédolás, végre elmarad, a víz nem tágul a szívérdől, a főtt *sártók*, sem a farkasalma nem segít, énekesasszonyok ülnek be hozzá, s olyan dalokat zengedeznek, hogy a haldokló is nekibátorodik, s velük együtt énekel a maga búcsúztatóját. Egy páratlan tartalmú sírfeliratot is bemutat a sok közül: „Pihenj békében anyám, a te fiad neked holtod után is szót fogad.”

Bőven szól az aratásról. Akinek tíz holdra menő vetése van, az már új évben megfogadhatja az aratókat, mert, ha maga aratná le, egész évben nem kapna más munkára napszámot. A nagy gazdaságokban kicsi kézipatika is található: érvágó, árniká, *rákszem*, jég, rántott leves, tea. Az aratási koszorú mellett ismer *aratási kosarat* is, ez kalászos szalmából font hosszúkás kosár, körös-körül gazdagon kihajló a peremzése, a belseje pedig tiszta aranyszalma, Jézuskának való bölcső, mert hiszen reá gondolt, aki fonta. A gabonaszvermekbe húsz-ötven mázsa termék is belefért, olykor megrostálva, évekig is elállt. Lakodalmakkor a rakoncátlankodó üres vermekbe eresztették le, ott kialhatta magát.

Összel tizenkét ormánsági falu lányai a szőlőhelyen *pásztorkodtak*: riasztották a seregélyeket, és közben tűzik, hímezik, *szávonyozzák* kendőjüket, az ingvállakat, kötik csipkéjét, szegik a fátyolt, gyöngyözik a pártát, s olykor kihirdetik a szerelmeseket, a reménybeli házasságokat évekkel előre. A szőlőörzés ilyen eredetét a török időkkel magyarázza a népi szájhagyomány: a templom előtt várakozó basa elől öregasszonyoknak öltöztetve mentették ki a hegyre a lányokat, s azóta az őszt mindig ott töltik.

A téli munka a szövőszéké, ám a szövéssel Szent György napra készen kellett lenni, mert ahol még azután is csattog a vetelő, az a szomszédtság nyelvére kerül: „De már tavasz lesz, mert Sári ángyikánál megszólaltak a békák”.

Népi gyógymóddal kétszer találkozunk írásaiban: A király futásában és a Dámában. A sebet a *szépasszony szőlőjének*, azaz a belladonnának a levéllel borogatták. A mohácsi csata vitézeinek sebeit pedig a kölkedi templomban pókhalóval kötötték. Olykor pedig „bekötötték valamivel, ami a homeroszi időkben Ajax szájának nagy dísztelenségére volt ugyan, de annál hasznosabb ma is a friss oltványok bekötözésénél.”

Érdemes tájszótárát is megizlelnünk, különösen a vizek neveit. Szól *semlyékekről*, melyek olyan sekély tavak, amelyek nyáron kiszáradnak. A Kunságban *erek* folydogálnak, Dunántúl *sédek* és *siók*. A Jászságban máigukus erőt tulajdonítanak a Zagyvának: aki egyszer iszik belőle, az jászsa válik. A legkeletibb folyó, amelyet ismer, a Szoboszló melletti Kösely, ő *Küsinek* írja. Odüsszeusz az ő fordításában egy *sió* partján pihent meg, s az ágyát egy magyar népdal két sorával veti meg:

Hársfalevél derekalja párnája,

Hársfalevél takarózdó dunnája.

A gordiuszi csomót úgy fejt meg, hogy az alighanem az Arany János által közrehozott *kunkötés* volt.

Sok szólást és közmondást feljegyzett elbeszéléseiben is. A nép azért menekült el Tolnáról Bogyzslóra, mert ott „a Duna elviszi, amit a tél meghagyott, de a török azt is elvette, amit a nyár adott.” „Nekem nem

tetszett ez az úr, mert éppen úgy hajtotta meg magát, mint a Kutori Mátyás kútgémje." „A márciusi hó árt a földnek, még ha zsákban húzzák is rajta végig." A lassú víz partot mosnak is tudja egyik variánsát: „Álló tóban lakik a béka."

Baksay Sándor munkáiban sok értékes néprajzi anyagot találunk: szakcikkeiben eléggé rendezetten, szépirodalmi műveiben írói eszközökkel bedolgozva vagy egyszerűen csillag után beillesztve. Valamennyi érdemes arra, hogy számon tartsuk, kutassuk, rendszerezzük. Adatai hitelesek, azonban sem időben, sem térben nem határozza meg pontosabban, hogy honnan valók. Lelőhelyüket csak nagyritkán jelöli meg. Gyűjtésének határa nagyjából egybeesik Baranya, Tolna, a Kiskunság, s a Jászság határával. Időbelileg, amint láttuk: a 16. század elejétől a 19. század végéig.

Ezekért a tág határokért volna érdemes olyan kutatóknak foglalkozniuk vele, akik rendszereznék is ezt az élvezetes, érdekes, gazdag anyagot.

Bottyán János

[Amit a férfikarok magyaros műsora] . . . „magyar dal – népdal – címen hozott, jobbra nem régibb 1850-nél! Szép dalok, jó dalok is vannak közte – szeretem őket, bennük nőttem fel én is –, az én lényemnek is kitéphetetlen részét teszik. De a magyar dal – senki sem fogja letagadni – már 1850 előtt is élt és talán jobb időket. Ez csak egy fejezete a fejlődésnek, s egy rövid félszázad mulékony lelkivilágát tükrözi. Utóvégre magyar víz az is, ami egy magyar ökör lába nyomában meggyülemlik. De csak a verébnek elég jó. Magyar víz a békátó is, amelyben magyar béka kurutytyol. De talán magyarabb tó a Balaton, mely ezer éve tükrözi, itatja, nyeli a körülötte lakó magyar népet – s magyarabb víz az artézi forrás, amely a magyar talaj mélységéből tör elő." (Kodály, 1935)

„Három dolog kell nemzeti zeneirodalom létrejöttéhez. Először: hagyomány, másodszor: egyéni tehetség, harmadszor: sokak lelki közössége, mely az egyéni tehetség megnyilatkozását, mint magáét fogadja." (Kodály, 1939)

„Anyanyelve csak egy lehet az embernek, zeneileg is. Akit kettőben nevelnek, egyiket sem tudja. Aki tízéves koron alul idegen nyelvet tanul, csak összezavarja a nyelvek különböző szerkezetét, képalkotását. Mindenki tapasztalhatta, hogy tíz éven aluli nyelvtanulás elolvad, mint az első hó, azt később előlről kell kezdeni, csak a magyar nyelvtudás sebei maradnak utána." (Kodály, 1941)

„Fel kell világosítani az óvónőket: mekkora felelősség van rajtuk, mily súlyosan megkárosítják emberségében és magyarságában a gyermeket, ha rossz dallal tartják. S ha meg lehet bocsátani nekik, mert nem tudják mit cselekszenek, sürgősen gondoskodni kell, hogy a jót a rossztól meg is tudják különböztetni." (Kodály, 1941)

„Akármilyen jól megismeri valaki népzeneinket: csak a rokon népekre való tekintés adja meg a képnek a távlatot, a mélységet. Megtanuljuk ebből: nem vagyunk egyedül a világon. Kultúránk egy nagyon régi, keleti kultúra nyugatra szakadt, itt gyökeret vert, csodálatosképpen máig megmaradt sarja." (Kodály, 1942)